

SLOVENSKO-ITALIJANSKI IN HRVAŠKO-ITALIJANSKI ODNOSI
PREKO POROČANJA TRŽAŠKIH ČASOPISOV 1866–1882

Štefan ČOK

Strada per Longera 406, 34128 Trst, Italija
e-mail: info@stefancok.eu

IZVLEČEK

*Obdobje od konca vojne leta 1866 do podpisa Trozveze leta 1882 je bilo za tržaško stvarnost prehodnega značaja, v njem se je postopoma začel proces zaostitve nacionalnega spora med italijanskim in slovenskim taborom, ki je odločilno zaznamoval bodočnost mesta. Članek obravnava poročanje nekaterih važnejših tržaških časopisov v italijanskem in slovenskem jeziku tega obdobja, s posebno pozornostjo na nekatera ključna vprašanja. Obravnavani so posledice vojne leta 1866 in uvedbe dualizma, izgredi v Trstu julija 1868 in ukinitvev okoličanskega bataljona, poročanje o dogodkih v Istri in Dalmaciji, italijansko-slovenski spori v tržaškem mestnem svetu, Berlinski kongres in zasedba Bosne-Hercegovine ter usmrtitev Oberdanka in tajni podpis Trozveze leta 1882. Posebni poudarek je namenjen spremembam v odnosu, ki so ga italijanski liberalnacionalni dnevniki, predvsem *Il cittadino* in v zadnjih letih *L'indipendente*, imeli do Slovencev.*

Ključne besede: nacionalno vprašanje, Trst, časopisi, italijansko-slovenski odnosi, habsburška monarhija, iredentizem

I GIORNALI TRIESTINI SUI RAPPORTI ITALO-SLOVENI E ITALO-CROATI NEL
PERIODO 1866–1882

SINTESI

Il periodo dalla fine della guerra nel 1866 fino alla firma della Triplice Alleanza nel 1882 fu per la realtà triestina un periodo di transizione, durante il quale iniziò gradualmente ad aggravarsi il conflitto nazionale tra la parte slovena e quella italiana che ebbe avuto un notevole impatto sul futuro della città. L'articolo esamina come la situazione fu riportata dai più importanti giornali triestini in lingua italiana e in quella slovena del periodo, soffermandosi su alcune questioni chiave. L'autore affronta i temi delle conseguenze della guerra nel 1866 e l'introduzione del dualismo, i tumulti a Trieste nel luglio del 1868 e l'abolizione del Battaglione territoriale, la copertura degli eventi nell'Istria e nella Dalmazia da parte della stampa, i conflitti tra italiani e sloveni nel Consiglio Comunale di Trieste, il Congresso di Berlino e l'occupazione della Bosnia ed Erzegovina, l'esecuzione di Oberdan e la firma segreta del trattato della Triplice Alleanza nel 1882.

Particolare attenzione viene prestata a come cambiò l'atteggiamento dei giornali italiani, come Il cittadino e, negli ultimi anni, L'Indipendente, verso gli sloveni.

Parole chiave: questione nazionale, Trieste, i giornali, i rapporti italo-sloveni, la monarchia asburgica, l'irredentismo

UVOD

Zametki nacionalnega vprašanja v Trstu sodijo v širši okvir razvoja odnosov med narodi, ki so živeli v sklopu habsburške monarhije. Oblikovanje nacionalne ideologije in nacionalnega gibanja je proces, ki je v teh letih zaznamoval vse narode, ki so živeli pod žezlom Habsburžanov. Dogajanja na Slovenskem leta 1848 in pozneje so bila torej tesno povezana s splošnim razvojem monarhije. Na koncu je treba še poudariti posebne značilnosti Primorja, kjer sta se oblikovala, razvijala in delovala dva različna nacionalna programa, italijanski in slovenski oz. tudi italijanski in hrvaški v Istri. Razmere so se zaostriale preko dolgega in postopnega procesa, v katerem je bila tržaška stvarnost odločilnega pomena.

V razpravi sem se dotaknil različnih, a medsebojno tesno povezanih vsebinskih sklopov, od razvoja nacionalnega vprašanja v sklopu celotnega cesarstva ter na Slovenskem in nacionalnega spora v jadranskih deželah habsburškega cesarstva do odnosov med habsburško monarhijo in Kraljevino Italijo ter do družbenega, gospodarskega in političnega razvoja Trsta in habsburških obmorskih regij nasploh v drugi polovici 19. stoletja. Literatura o teh vprašanjih je bogata tako na slovenski kot na evropski ravni.

V evropskem zgodovinopisju velja tu omeniti predvsem dela treh avtorjev, *Habsburško monarhijo 1815–1918* A. J. P. Taylorja (Taylor, 1956), *The Habsburg empire 1790–1918* C. A. Macartneya, ki je bilo tudi prevedeno v italijanščino z naslovom *L'impero degli Asburgo 1790–1918* (Macartney, 1981), še posebno pa delo v dveh knjigah Roberta Kanna (1950) *Nationalism and national reform in the Habsburg monarchy 1848–1918*. Kannovo obsežno delo se posveča predvsem trem največjim narodnim skupnostim v cesarstvu, Nemcem, Madžarom in Čehom, daje pa najboljšo sliko splošnega razvoja vprašanja narodnosti v cesarstvu.

V slovenskem zgodovinopisju so se z nacionalnim problemom v dvojni monarhiji ukvarjali različni avtorji, tu bi omenil Frana Zwittera, Vasilija Melika in Ferda Gestrina. Prvi je s svojim delom *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji*, ki je izšlo leta 1962 in ga je napisal v sodelovanju s profesorjema zagrebške univerze Jaroslavom Šidakom in Vasom Bogdanovom (Zwitter et al., 1962), obravnaval celotni razvoj tega vprašanja skozi 19. stoletje tako v avstrijskem kot v ogrskem delu cesarstva, kar nudi raziskovalcu dragoceno splošno sliko. Vasilij Melik je uredil in zbral Zwitterove posege na temo slovenskega narodnega vprašanja v istoimenski knjigi, ki je izšla leta 1990.

Zgoraj omenjena knjiga ustvarja torej povezavo med dogajanjem na Slovenskem in širšo cesarsko stvarnostjo. Druga dva avtorja, ki sta v svojih delih obravnavala slovensko narodno vprašanje v drugi polovici XIX. stoletja, sta že omenjeni Vasilij Melik

in Ferdo Gestrin. Glede prvega avtorja je treba omeniti tri dela, *Slovinci 1848–1918*, zbornik razprav in člankov iz obdobja, ki sega od leta 1949 do 1996, uredil pa ga je Viktor Vrbnjak (2002) ter delo *Volitve na Slovenskem* (Melik, 1965), ki prikazuje volilne boje in rezultate v slovenskih deželah od začetka ustavne dobe do prve svetovne vojne. Melik je skupaj s Ferdom Gestrinom (Gestrin, Melik, 1966) objavil še drugo knjigo, *Slovenska zgodovina 1792–1918*, ki daje splošni pregled dogajanja na Slovenskem v obravnavanem obdobju.

Za odnose med habsburškim cesarstvom in Kraljevino Italijo ter italijansko gledanje na vprašanje “*irredente*” predstavlja Federico Chabod, ki je leta 1965 objavil delo *Storia della politica estera italiana: dal 1870 al 1896*, neizbežno izhodišče, novejše delo Giuseppeja Mammarelle in Paola Cacaceja (2010) *La politica estera dell'Italia. Dallo stato unitario ai giorni nostri* pa predstavlja koristno dopolnitev.

Monografija *Trieste* italijanskega zgodovinarja Elia Apiha (1988) nudi izčrpno splošno sliko zgodovine jadranskega pristanišča, medtem ko lahko v prvi knjigi zbornika *Storia economica e sociale di Trieste* (Borruso et al., 2001) naletimo na podrobne podatke o demografskem in gospodarskem razvoju mesta v drugi polovici 19. stoletja. Vivantejevo delo *Irredentismo adriatico* (Vivante, 1912; 1984) predstavlja še danes dragocen doprinos k razumevanju gospodarskih povezav Trsta s srednjeevropskim zaledjem in nacionalnega konflikta v mestu. Delo Almeriga Apollonia *Libertà-autonomia-nazionalità, Trieste, l'Istria e il Goriziano nell'impero di Francesco Giuseppe: 1848–1870* (Apollonio, 2007) nudi izčrpno sliko o upravnih ureditvah tržaškega ozemlja v obravnavanem obdobju. Glede razvoja slovenskega nacionalnega gibanja v Trstu in italijanskega gledanja na Slovence je ključnega pomena monografija Jožeta Pirjevca (2007) *Trst je naš! Boj Slovencev za morje (1848–1954)*. Dobro predstavitev italijanskega zornega kota lahko dobimo tudi v delu Marine Cattaruzza (1995) *Trieste nell'ottocento. Le trasformazioni di una società civile*.

Glede razvoja italijanskih mestnih elit in njihovega gledanja na Slovence ter na prihodnost Trsta velja omeniti delo Anne Millo (1989) *L'élite del potere a Trieste*. O tržaških izgredih l. 1868 in 1878 poročata knjigi *Okoličanski bataljon: “fatti di luglio 1868”* Josipa Merkuja (Merku, 2002) in *Adriatico Irredento: Italiani e slavi sotto la lente francese* Alcea Riose (Riosa, 2009). *Adriatico irredento* se dotika tudi dogajanja v Istri in Dalmaciji, s katerim se ukvarja tudi Jože Pirjevec v delu *Serbi, croati, sloveni: storia di tre nazioni*. Glede nacionalnega vprašanja v Istri in Dalmaciji je treba tudi omeniti še dve novejši deli italijanskega zgodovinopisja, *Nazionalismi di frontiera* Marine Cattaruzza (2003) ter monografijo *Italiani di Dalmazia* Luciana Monzali (Monzali, 2004). Med slovenskimi avtorji bi tu podčrtal članek Salvatorja Žitka *Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861–1914*, objavljen v reviji *Acta Histriae* (Žitko, 2002), ki nudi obširno sliko razvoja slovenskega in hrvaškega narodnega gibanja v Istri. Glede iste teme sta pomembna tudi članka Vasilija Melika *Istrski deželni zbor* (Melik, 1999) ter Franca Ostanka *Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri* (Ostaneč, 1991).

Podatke o tržaških časopisih sem povzel po diplomski nalogi Robija Sturmana *Le associazioni ed i giornali sloveni a Trieste dal 1848 al 1890* (Sturman, 1996) ter po

obsežnem delu Silvane Monti Orel *I giornali triestini dal 1863 al 1902* (Monti Orel, 1976).

Ključno vlogo pri analizi teh let igra italijanski dnevnik *Il cittadino*, edini med vsemi časopisi, ki sem jih vzel v poštev, ki je izhajal skozi celotno obravnavano obdobje. *Il cittadino* je začel izhajati takoj po vojni leta 1866. Nastal je kot liberalni list, vezan predvsem na lik Francesca Hermeta, ki je bil ključna oseba italijanskega liberalnacionalnega tabora v šestdesetih in sedemdesetih letih. V zadnjih letih obravnavanega obdobja se je časopis oddaljil od Hermeta, zaznamoval pa ga je predvsem močan antiklerikalizem, ki se je ohranil vse do zadnje številke časopisa februarja 1893 (Monti Orel, 1976, 84–90). Hermet je bil ravno zaradi prvih trenj s *Cittadinom* glavni pobudnik novega liberalnacionalnega dnevnika *Il progresso*, ki pa je zaradi prevelikih finančnih izgub izhajal malo več kot dve leti, od 1871 do 1873 (Monti Orel, 1976, 180–181). Druga dva italijanska časopisa, ki sem ju vzel v poštev, sta *Il nuovo tergesteo* ter *L'indipendente*. Prvi je nastal leta 1876, v prehodnem obdobju, ko so se že začenjala pojavljati med italijanskimi liberalnacionalci radikalnejša stališča. Na podlagi splošnih idealov liberalizma je podpiral težnje po osamosvojitvi slovanskih narodov, v primeru Slovencev na Tržaškem pa je podpiral politiko italijanskih liberalnacionalcev (Monti Orel, 1976, 250–252). Leto pozneje ga je nadomestil *L'indipendente*, ki je odkrito zagovarjal stališča tržaškega iredentizma. Z razliko od *Piccola*, ki je nastal leta 1882 in je bil namenjen širši publiki, je bil *L'indipendente* namenjen ožji eliti. Ravno zaradi posledičnega nizkega števila izvodov je časopis posloval z močno denarno izgubo, ki so jo iredentistični krogi krili zaradi njegove politične pomembnosti. Časopis se je posvečal predvsem lokalni politični sceni in je torej zanemarjal dogodke v širšem okviru, tako na državni kot na evropski ravni (Monti Orel, 1976, 575–577).

Pri slovenskih časopisih je treba omeniti številne liste, ki so izhajali v glavnem v obliki štirinajst–petnajstdnevnika v obdobju 1866–1871 ter poznejšo *Edinost*. V obdobju 1868–1871 bi tu omenil predvsem časopise *Ilirski Primorjan* (1866), *Primorec* (1867–1869) in *Slovenski Primorec* (1868), ki jih je izdajal Ivan Piano, ter *Jadransko zarjo* (1869–1870) Gašperja Martelanca. K tem je treba dodati še nov *Primorec*, ki pa ni predstavljal nadaljevanja istoimenskega časopisa in ga je leta 1871 objavljala Alojz Rajč. Vsi ti časopisi so se zavzemali za pravice slovenskega prebivalstva v Trstu, predvsem na področju šolstva in javne uprave, *Primorec* in *Slovenski Primorec* nudita tudi veliko informacij o dogodkih leta 1868 (Sturman, 1991, 83–89). Po nekajletnem zatišju slovenskega političnega tiska v Trstu je leta 1876 začela izhajati, najprej v obliki dvomesečnika, *Edinost*, glasilo istoimenskega političnega društva. V teku obravnavanega obdobja se je časopis že razvijal v smer dnevnika (dokončno je postal dnevnik januarja 1900). Podpiral je širjenje slovenskega jezika, kulture in literature ter zahteve političnega društva *Edinost* glede rabe slovenščine v šolah in v javni upravi (Sturman, 1991, 89–91).

Poudariti velja še pomembnost časopisa v hrvaškem jeziku *Nasha sloga*, ki je začel izhajati leta 1870 v Trstu predvsem na pobudo škofa Juraja Dobrile. Namenjen je bil predvsem istrskim kmetom, podpiral je društvo *Edinost*, še posebno po prihodu mlajših

hrvaških predstavnikov, kot sta bila npr. Matko Laginja in Matko Mandić (Monti Orel, 1976, 551–552; Žitko, 2002, 36).

Sosledje različnih listov pa nam vseeno omogoča precej obsežno predelavo, ki bo neizbežno tudi odvisna od dejstva, da so slovenski časopisi izhajali v glavnem v obliki štirinajst–petnajstdnevnik, medtem ko so italijanski, ki jih je bilo tudi več, izhajali pogosteje.

Konec kratke ustavne dobe l. 1849 in začetek Bachovega absolutizma sta povzročila zatišje tako v slovenskih deželah kot v Trstu. Treba pa je vsekakor poudariti, da med redkimi političnimi spremembami, ki so preživele konec revolucionarne dobe, sodi priznanje Trsta kot neposrednega mesta cesarstva, saj je leta 1850 začel delovati prvi tržaški občinski svet, v katerem je od leta 1861 dalje italijanska liberalnacionalna stranka na podlagi volilnega cenzusa ohranila trdno večino vse do prve svetovne vojne (Apih, 1988, 49). Začetek druge polovice 19. stoletja je pomenil tudi uvod v obdobje gospodarske in demografske rasti jadranskega pristanišča (Visintini, 2001, 239–269), ki pa je bila tesna povezana z razvojem ostalih dežel habsburškega cesarstva, ki so predstavljale njegovo naravno zaledje (Vivante, 1984, 228–229).

Konec Bachovega absolutizma po porazu v vojni leta 1859 je privedel do nove ustavne dobe in do novega slovenskega tiska in politične dejavnosti na Tržaškem: leta 1866 je začel izhajati *Ilirski Primorjan*, prvi primer številnih kratkotrajnih političnih listov, ki so nastali pred *Edinostjo*. Prva slovenska čitalnica je nastala ravno v Trstu leta 1861. Nastala je kot *Slovanska čitalnica*, saj so pri njeni ustanovitvi sodelovali tudi drugi tržaški Slovani, že od samega začetka pa je imela izrazit slovenski značaj. Politične zahteve tržaških Slovencev so v glavnem vsebovale priznanje slovenščine v javnem uradovanju, slovenske šole, ločitev tržaške okolice od mesta.

Obdobje, ki sega od leta 1866, to je od avstrijsko-prusko-italijanske vojne, do leta 1882 in podpisa trozveze med Nemčijo, Avstro-Ogrsko in Italijo, je bilo izredno pomembno v zgodovini Trsta in slovensko-italijanskih, a tudi slovensko-hrvaških in italijansko-hrvaških odnosov. Ključni problem cesarstva od leta 1861 dalje je bil predvsem odnos z Madžari in posledično z ostalimi narodi, ki so sestavljali habsburško monarhijo. Nova vojna, ki je izbruhnila sredi leta 1866, je izbruhnila v trenutku, ko so bile debata in polemike o novi ureditvi cesarstva na višku. Poraz, ki ga je avstrijska vojska doživela na severu proti premočni pruski armadi pri Königgrätzu, je prisilil cesarja Franca Jožefa, da je sprejel mir, ki je izločil Avstrijo iz nemške zveze ter predal Veneto Napoleonu III., ki ga je le-ta zapustil Kraljevini Italiji. Odnosi med Dunajem in Rimom, ki je postal prestolnica Italije nekaj let pozneje, tj. septembra 1870, so zaradi tega ostali zelo slabi. Vojna pa je imela izredno pomembne posledice tako v notranji ureditvi celotnega cesarstva kot še posebno za tržaško območje. Poraz je prisilil cesarja, da se je dokončno dogovoril z Madžari, tako da je dualizem preuredil avstrijsko cesarstvo v novo avstro-ogrsko dvojno monarhijo. Kot bomo videli, je ta odločitev povzročila veliko zamer in trenj med centralno vlado in slovanskimi narodi v cesarstvu. Ne gre zanemariti dejstva, da je z dualizmom prišlo tudi do pomembne in nezaželene politične ločitve med Slovenci in Hrvati, saj so prvi ostali v sklopu Cislitanije, medtem ko so hrvaške dežele z izjemo Dalmacije in Istre spadale

v sklop Translitvanije, katere notranji razvoj je bil v marsičem popolnoma različen. Nova državna ureditev je imela precejšnje posledice na slovenski politični sceni, naj tu omenim le začetek spora med Mladoslavenci in Staroslavenci, taborsko gibanje¹ in južnoslovanski kongres v Ljubljani leta 1870, ki je sprejel posebno izjavo o enotnosti južnih Slovanov (Melik, 2002b, 354; Žitko, 2002, 35). Po drugi strani je vojna premaknila mejo med habsburškim cesarstvom in Italijo proti vzhodu, iz Gardskega jezera do meja furlanske nižine. Od tega trenutka dalje je Trst postal eden izmed ključnih žarišč italijansko-avstrijskih napetosti, v katerih so bili neizbežno vpleteni tudi italijansko-slovenski odnosi. To dejstvo je prišlo predvsem do izraza leta 1868, z izgredi zaradi tržaškega bataljona, ki jih podrobneje obravnavam v razpravi.

V naslednjem desetletju so ključni elementi, ki so vplivali na razvoj dogodkov, ostali enaki. Do novih, izrednih zaostritev je prišlo v času vzhodne krize, z upori slovanskih narodov na Balkanskem polotoku proti turškemu cesarstvu, rusko-turško vojno leta 1878 in berlinskem kongresom, ki je med drugim povzročil začetek avstro-ogrske zasedbe Bosne in Hercegovine. Italiji ni uspelo, da bi iztržila kakšen rezultat na berlinskem kongresu, kljub upanju samega kralja Viktorja Emanuela II., ki je umrl ravno januarja leta 1878 in je do smrti računal na možnost, da bi se tudi Italija okoristila z razvojem balkanske krize (Chabod, 1965, 722; Mammarella, Cacace, 2010, 30–31). Italijanska diplomacija, ki jo je zaznamovala vse hujša zaostritev odnosov s Francijo, še posebno po francoskem posegu v Tuniziji leta 1881, je čutila potrebo po vključitvi v močno zavezništvo: iz tega je nastala italijanska odločitev po zbližanju z Nemčijo in Avstro-Ogrsko, ki je privedla do oblikovanja trozveze leta 1882 (Mammarella, Cacace, 2010, 32), dogodek, s katerim se zaključuje obravnavano obdobje. Istega leta je prišlo tudi do usmrtnice Guglielma Oberdanka.

Trst je s statutom, ki ga je pridobil leta 1849, dobil naziv “neposrednega mesta cesarstva”. Tržaški mestni svet je hkrati igral tudi vlogo deželnega sveta, kar je dalo veliko moč tržaškemu liberalnacionalnemu taboru po začetku nove ustavne dobe. Občinski-deželni svet je sestavljalo 54 članov. Podeželje je bilo razdeljeno na šest okrajev, vsak izmed njih je izvolil enega poslanca. Ostalih 48 poslancev je bilo izvoljenih na podlagi volilnega telesa, ki je bilo razdeljeno na štiri kurije na podlagi cenzusa. Vsaka kurija je izvolila dvanajst predstavnikov (Apollonio, 2007, 141).

V obdobju, ki ga jemljem v poštev, je imela italijanska liberalnacionalna stranka v Trstu absolutno premoč. To dejstvo je bilo posledica različnih dejavnikov, glavni pa je bil v tem, da ni bilo v teh letih nobene alternativne sile, ki bi se lahko potegovala za prevlado v mestu. Moč konzervativnih, prohabsburških sil je v teh letih stalno padala. Čeprav so te sile še uživale določeno podporo, predvsem v prvi volilni kuriji, v katero so spadali premožnejši sloji prebivalstva, je bila njihova politična moč v mestu vse manjša. Jedro liberalnacionalne moči je bilo v četrti kuriji, v kateri je glasovalo malomeščanstvo.

1 Taborsko gibanje je nastalo po češkem zgledu in izraza Mladoslavenci in Staroslavenci se sklicujeta na Mladočehe in Staročehe, vse to kaže na vpliv, ki ga je dogajanje na Češkem imelo tudi v slovenskih deželah (Melik, 2002b, 356).

Slovensko gibanje se je v teh letih šele začelo oblikovati okrog čitalnic in preko udeležbe na taborih. Leta 1869 in 1870 so se tržaški Slovenci udeležili taborov v Šempasu in Sežani (Gestrin, Melik, 1966, 173) in s tem povzročili tudi negativno reakcijo italijanskega liberalnacionalnega tiska. Na sodelovanje tržaških Slovencev na teh taborih je vplivalo tudi dejstvo, da je tržaška občinska uprava prepovedala tabor, ki je bil sklican najprej v Žavljah, nato pri Fernetičih na Krasu junija 1869 (Pirjevec, 2008, 36). Spomniti velja tudi na skupni slovensko-hrvaški tabor v Kastvu v Istri leta 1871.

Le z nastankom političnega društva Edinost na polovici sedemdesetih let so lahko Slovenci računali na solidno politično organizacijo. Vse do zadnjih volitev, ki so se dogajale leta 1906 z volilnim sistemom iz leta 1849, pa je Slovincem uspela le izvolitev šestih predstavnikov podeželja, ostalih 48 je pripadalo italijanskemu taboru (Millo, 1989, 104). Edinost je vsekakor že od samega nastanka zagovarjala potrebo po večji vidljivosti in organizirani prisotnosti Slovencev v mestnem središču (Cattaruzza, 1995, 145). Delovanje Edinosti se je na koncu sedemdesetih let razširilo tudi na Istro, v tem okviru je bil pomemben tabor pri Dolini jeseni 1878.

V istih letih so se razmere spremenile tudi v tržaškem italijanskem taboru. Treba je vsekakor poudariti različen pristop, ki so ga različne tržaške politične sile imele do centralne oblasti. Ivan Nabergoj, vodilna oseba slovenske tržaške politične scene predvsem v sedemdesetih letih, je bil leta 1873 prvič izvoljen na Dunaj, kjer je bil potrjen vse do leta 1897 (Melik, 1965, 381), medtem ko italijanska liberalnacionalna stranka ni sodelovala na volitvah v obravnavanem obdobju (Apih, 1988, 62). Politični iredentizem se v teh letih ni še popolnoma uveljavil, tudi zaradi različnih stališč, ki jih je z razliko od liberalnacionalcev zagovarjala tržaška gospodarska elita, ki se je zavedala, da so iredentistične težnje vsebovale tudi mnogo nevarnosti za prihodnji gospodarski razvoj mesta (Millo, 1989, 31–32). Začenjale so se vsekakor pojavljati prve iredentistične zahteve, predvsem v obdobju od vzhodne krize in berlinskega kongresa dalje.

Dogodki leta 1868 predstavljajo pomembno razpotje, saj se je od takrat dalje odnos italijanske politične elite do slovenske prisotnosti v Trstu postopoma spremenil. Oberdankova smrt predstavlja uvod v novo fazo ostrejšega nacionalnega spora, le vse večja moč delavskega gibanja na prelomu stoletja je znova spremenila razmerje sil v mestu. Tudi habsburške oblasti so se zavedale vse večje nacionalne napetosti v mestu, ki se je izražala predvsem v življenju mestnega sveta, preko katerega je imela liberalnacionalna stranka skoraj absolutno oblast nad mestom (Cattaruzza, 1995, 124).

Obravnavano obdobje je igralo pomembno vlogo tudi v istrski stvarnosti, kjer je italijanski liberalnacionalni tabor lahko računal podobno kot v Trstu na solidno večino na podlagi volilnega zakona. Slovenci in Hrvati so morali združiti svoje moči v boju za uveljavljanje svojih narodnostnih in jezikovnih pravic. Prvi fazi istrskega političnega življenja, ko so slovenske in hrvaške zahteve zagovarjali predvsem predstavniki duhovščine, je sledilo novo obdobje ob koncu sedemdesetih let, ko se je med istrskimi Hrvati uveljavila mlajša generacija pravaških politikov, ki so delovali v tesnem sodelovanju oz. v sklopu političnega društva Edinost, ki je po svojem nastanku v Trstu razširilo svoje področje delovanja tudi na Istro.

VOJNO LETO 1866 IN DUALIZEM

Vojna leta 1866 in posledična uvedba dualizma v cesarstvu, ki ji je sledila, sta močno zaznamovala poznejši razvoj habsburške monarhije. Novonastali Kraljevina Italija in Kraljevina Prusija sta sklenili protiaavstrijsko vojaško zavezništvo, ker sta na tak način računali na uresničitev svojih načrtov: pruski kancler Bismarck je želel izločiti habsburško monarhijo iz nemških dežel; Italija je ciljala na priključitev Benetk (Macartney, 1981, 611). Avstrija je bila kljub zmagam na italijanskem bojnem polju odločilno poražena od pruske vojske pri Königgrätzu in se je morala odpovedati Benetkam in prevladi v nemških deželah (Macartney, 1981, 612).

Nova meja je po eni strani dajala italijanskemu elementu v Trstu upanje, da bi lahko v prihodnosti prišlo do novih sprememb in torej tudi do priključitve Trsta Kraljevini Italiji; po drugi strani pa je priključitev Veneta Italiji pomenila, da se je teža italijanskega elementa znotraj cesarstva zmanjšala. Ob avstrijskem porazu in posledični možnosti, da bi se avstrijsko-habsburška meja premaknila proti vzhodu, je *Ilirski Primorjan* ostro obsodil pismo nekega italijanskega Tržačana, ki je v italijanskem časniku *Perseveranza* iz Milana trdil, da je napočila ura za priključitev Trsta Italiji (*Ilirski Primorjan*, 5. 8. 1866, 2). Aprila 1867 je naslednik *Ilirskega Primorjana*, *Primorec*, navajal novico, da je italijanski admiral Persano načrtoval med vojno upor v Istri in Dalmaciji, *Primorec* pa je izražal prepričanje, da bi bil tak upor neuspešen zaradi odpora "*primorskih in dalmatinskih Slovanov*" (*Primorec*, 21. 4. 1867, Zunanje države, 2).

V istem obdobju sta se *Primorec in Slovenski Primorec*, ki je izhajal samo leta 1868, večkrat ukvarjala z vprašanjem nove notranje ureditve monarhije ter s tem povezanimi vprašanji.

Zaradi poraza v vojni proti Prusiji in Italiji je postal sporazum med cesarsko oblastjo in Madžari nujen, saj so se notranje razmere v cesarstvu poslabšale do take mere, da bi lahko celo razpadlo. Kompromis, ki sta ga Dunaj in Budimpešta dosegla s tako imenovanim *dualizmom*, je predvideval razdelitev monarhije na avstrijski in ogrski del, združena sta bila v Avstro-Ogrsko monarhijo preko cesarjeve osebe in treh skupnih ministrstev, za obrambo, zunanje zadeve in skupne finance. Dualizem je pomenil dogovor med cesarsko oblastjo in Madžari znotraj cesarstva, ki so si na tak način zagotovili daljšo okrepitev svoje premoči nad drugimi komponentami tako v Cislitvaniji kot v Translitvaniji (Taylor, 1956, 151–157). Kann poudarja, da so po uveljavitvi dualizma vsi nadaljnji reformistični poizkusi propadli ravno zaradi razmerja sil oz. državne strukture, ki je nastala z dogovorom med cesarsko oblastjo in Madžari in se je ohranila vse do padca cesarstva (Kann, 1950, 18).

Odobritev nove ureditve cesarstva je povzročila precej polemik v slovenskem taboru, saj so slovenski poslanci, ki so se do zadnjega zoperstavljali dualizmu v korist federalizmu, zadnji hip spremenili svoje stališče (Melik, 2002a, 300). Ker je avstrijska vlada obljubila Poljakom in drugim slovanskim narodom v Cislitvaniji široko avtonomijo v primeru podpore dualizmu, so poljski poslanci spremenili svoje stališče in s tem tudi stališče slovenskih poslancev v dunajskem parlamentu. Politiki slovenskih poslancev,

ki so pripadali taboru Staroslovencev, so nasprotovali liberalnejši Mladoslavenci, ki so uvedli na slovensko politično sceno radikalnejšo usmeritev (Zwitter, 1962, 147).

Primorec, ki je sledil tudi debati o dualizmu v hrvaškem deželnem zboru (*Primorec*, 10. 5. 1867, V Trstu, 17. maja, 1²), je izrazil zaskrbljenost, da bi lahko glasovanje slovenskih poslancev v podporo dualizmu zabilo klin v slovansko vzajemnost, v odnosih do Čehov in še posebno do Hrvatov, ki so se upirali podrejenemu stanju v ogrskem delu monarhije (*Primorec*, 16. 6. 1867č, 1). *Primorec* je poročal tudi o sporih med Italijani, Madžari in Hrvati na Reki (*Primorec*, 2. 6. 1867, Druge avstrijske dežele, 1). V tem sklopu je *Primorec* tudi objavil pismo nekaterih reških Italijanov, ki so ostro napadali Hrvate in Srbe, ki bi morali čim prej postati Madžari, ter Ruse in ruskega carja, ki so podpirali panslavistične težnje (*Primorec*, 7. 7. 1867, Druge avstrijske dežele, 2). V februarju 1867 pa je *Cittadino* objavil številne članke iz Reke, ki so poudarjali prednosti priključitve mesta Hrvaški ali pa avtonomije v sklopu Ogrske, ki jih je časopis objavljial s pripisom, da s tem ni nameraval opuščati stališč, ki jih je ponavadi zagovarjal.

Primorec je v oktobrski številki, ob novicah o poskusu osvojitve Rima s strani gari-baldincev, izrazil zaskrbljenost, da bi lahko Italija skušala osvojiti “*tudi takraj Adrije lep kos slovenske dežele*”. Nujno naj bi bilo zadušiti agitacije na italijanskih mejah in združiti “*slovenski narod v politično celoto*” (*Primorec*, 20. 10. 1867, V Trstu, 20. oktobra, 1).

Zadnja številka *Primorca* iz leta 1867 pa vsebuje na prvi strani obsežno razmišljanje o novici, da so italijanski poslanci v dunajskem parlamentu izoblikovali poslanski klub. Članek je povezal to novico na druge, o katerih je časopis poročal v prejšnjih številkah: poitalijančevanje šol, prevlada italijanščine v pisarnah, prisotnost propagandistov iz Kraljevine Italije in italijansko nakupovanje zemljišč na Primorskem. K vsem tem zaskrbljujočim elementom je avtor dodajal novega, zahtevo po italijanski pravni akademiji v Gorici, ki bi tako postala središče poitalijančevanja, ki bi za Slovence in posredno za habsburško cesarstvo pomenilo “*izgubo dostopa na morje in torej pravo katastrofo*” (*Primorec*, 15. 12. 1867, Slovenci pozor!, 1). Avtor je s temi besedami podpiral stališče, da bi se cesarskim oblastem splačalo podpreti slovenske zahteve, ker bi Slovenci lahko ščitili habsburške interese na jadranski obali pred nemškimi ambicijami in italijanskim iredentizmom. Ista številka je v duhu jugoslovanske vzajemnosti tudi poročala o zasedanju slavonskega deželnega zbora, kjer ni bilo nobenega zastopnika hrvaških interesov, saj so bili vsi poslanci “*madžaroni*”, ki so torej podpirali budimpeško politiko v škodo hrvaških nacionalnih interesov (*Primorec*, 19. 1. 1868, Memento Slovincem, 1–2).

Slovenski Primorec je v dveh marčnih številkah objavil zelo obsežen članek z naslovom “*Srbija v pogledu na južno Slavenstvo*”. Članek je vseboval precej pomembnih in za tisti čas drznih trditev, saj je v njem med drugim pisalo, da Srbija “*v narodnem smislu mora biti nositeljica idej našega veka. Ona ne more hladnokrvno gledati, kako se je Italija zjediniła, ona ima enako stanje, enako nalogo na slavenskem jugu; njena je dolžnost, da idejo to čuva i razprostira, i s časom dovrši*” (*Primorec*, 8. 3. 1868,

2 Tu gre verjetno za tiskarskega skrata. Časopis je v resnici izšel 19. maja, na prvi strani pa je natisnjen stavek “*Pri Sv. Ivanu v Trstu, 10. maja 1867*”. V vseh citatih, ki se nanašajo na to številko, sem uporabil datum 10. maja, ker je tako tiskano na časopisu.

Srbija v pogledu na južno Slavenstvo, 1; Primorec, 22. 3. 1868, Srbija v pogledu na južno Slavenstvo, 1).

Članek se na skoraj odkrit način zavzema za tesnejše sodelovanje, tudi politično, ne le med Slovenci in Hrvati v habsburškem cesarstvu, temveč tudi s Srbijo, še posebno močno pa je videti primerjanje med Srbijo in združitvijo Italije. Le malo pozneje je *Slovenski Primorec* posvetil nekaj pozornosti tudi situaciji na Hrvaškem, kjer bi lahko madžarsko ravnanje privedlo do razpada same Ogrske (Slovenski Primorec, 10. 5. 1868, Hungariam no nest vita, si est vita, non est ita, 1).

DOGODKI V TRSTU LETA 1868

Med poletjem 1868 je prišlo v Trstu do hudih izgrediv, v katere je bil vpleten tudi okoliški bataljon, ki so ga sestavljali Slovenci. Naj tu spomnim, da je glede vojaških obveznosti Trst užival poseben status, saj je bilo mesto oproščeno vojaške službe na podlagi posebnega odnosa med Trstom in Habsburžani vse od leta 1382 dalje (Merku, 2002, 38). Enako ni veljalo za okolico, ki je bila zadolžena za oblikovanje bataljona, ki so ga iz narodnega vidika sestavljali Slovenci, kot posledica dejstva, da mesto ni bilo vanj vključeno. Naj tu še opozorim, da je že pred začetkom vojne leta 1866 v Trstu potekala razprava glede oproščanja vojaške službe za Trst in okolico.

Povod za nemire leta 1868 je bil nov šolski zakon, s katerim so cesarske oblasti hotele odvzeti Cerkvi kontrolo nad šolskim izobraževanjem. Razmere so se tako zaostriale, da je v nemirih, ki so dosegli vrhunec 13. julija 1868, prišlo do dveh mrtvih in več ranjenih (Apih, 1988, 60). *Primorec* in *Slovenski Primorec* sta posvetila veliko pozornost tem dogodkom in izpostavila odgovornosti italijanskega tabora. Izredno visoki napetosti zaradi šolskega zakona, ki je že povzročila nemire in manifestacije v mestnem središču, so se pridružili novi nemiri zaradi istočasne otvoritve nove slovenske čitalnice v Rojanu, 12. julija. Pevci iz Sv. Ivana, ki so sodelovali pri otvoritvi s svojimi narodnimi zastavami, so bili po poročanju *Primorca* tarča besednega, nato tudi fizičnega obračunavanja na poti domov. Obseg nemirov se je še povečal in povzročil, kot že rečeno, poseg okoliškega bataljona. Tako je *Primorec* poročal o dogodkih v tržaškem mestnem središču preko pisma županov in delegatov tržaške okolice, ki ga je objavil na prvi strani (Primorec, 20. 7. 1868, Dogodbe v Trstu v preteklem tednu. Okolični zastopniki prebivalcem v okoliški tržaški in v Trstu, 1).

Časopis je tudi opozoril na to, da je spomenica, ki jo je mestno svetovalstvo naslovalo cesarskim oblastem, nalašč molčala o kateri koli odgovornosti italijanske strani in krivila za vse Slovence, hkrati pa tržaški županski namestnik ni hotel sprejeti spomenice županov in poslancev tržaške okolice. *Primorec* in *Slovenski Primorec* (Slovenski Primorec, 26. 7. 1868, Rabuka v Trstu, 1–2) sta torej skušala dokazati tezo, da je bila italijanska stran kriva za nemire.

Slovenski Primorec je avgusta ostro kritiziral delovanje mestnega magistrata in mestnega sveta ter splošno stanje v mestu, ki so ga povzročali italijanski skrajneži (Slovenski Primorec, 9. 8. 1868, Rabuka v Trstu, 1–2). *Slovenski Primorec* je tudi očital mestnemu svetu, da ni pravočasno sporočil okolici o odločitvi, s katero je 14. julija odvezel

okoliškemu bataljonu vlogo nočne mestne straže. *Primorec* in *Slovenski Primorec* sta namenila v naslednjih številkah veliko pozornost tržaškemu deželnemu zboru, v katerem so slovenski predstavniki očitali županovemu namestniku, dr. Giovanniju de Baseggiu, da ni sprejel dokumenta predstavnikov okolice v slovenskem jeziku.³ Protest okoliških poslancev je mestni svet obravnaval 2. septembra, županov namestnik in italijanski poslanci pa so te kritike zavrnil (Primorec, 6. 9. 1868, Drobtine, 1).

Slovenski Primorec je v svoji zadnji številki zavrnil vse teze poročila komisije mestnega sveta in jih obravnaval kot laži ter izrazil zaupanje v modrost in pravičnost sodstva. Nadaljevale pa so se tudi polemike med slovenskimi in italijanskimi časopisi, saj je *Slovenski Primorec* očital *Cittadinu*, da je napadal prebivalce okolice ter rojansko čitalnico.

Politični boj v mestu se je v naslednjem obdobju osredotočil predvsem na odnose med mestnim središčem in okolico: zaradi tega je *Primorec* objavil obsežno poročilo, katerega namen je bil dokazati, da mestni svet ni smel odvzemati pravice okolici (Primorec, 20. 9. 1868, Mesto Trst in okolica, 1–2). *Primorec* je tudi naštel vrsto razlogov, zaradi katerih bi se moralo ločiti okolico od Trsta, med temi je bil prvi in najpomembnejši različna narodnost.

V isti številki je *Primorec* polemično navedel trditve poslanca Hermeta, ki je predstavljal deželnemu zboru prošnjo po razpustitvi okoliškega bataljona, ki jo je podpisalo 11.213 občanov, ter izjavil, da so *de facto* bili vsega krivi slovenski klerikalci, ki so zagovarjali narodne utopije.

Nemiri 1. 1868 so močno pogojevali razvoj dogodkov v naslednjih mesecih. Italijanska stran je dosegla, da je vlada 10. avgusta 1869 razpustila okoliški bataljon (Jadranska zarja, 5. 9. 1869, Ukaz državnega vojaškega ministerstva, 2). Še večjo pomembnost pa so imele volitve za nov deželni zbor, ki so se odvijale spomladi leta 1869, saj so potrdile premoč italijanske stranke, ki se je ohranila vse do prve svetovne vojne. Volilna komisija ni odobrila izvolitve petih slovenskih poslancev, ker naj bi pri volitvah sodelovali tudi ljudje, ki niso imeli volilne pravice. Preurejene volilne liste pa so mnogim prebivalcem okolice odvzele pravico do glasovanja. Potrjena je bila le izvolitev Nabergoja.

Tudi *Il cittadino* je namenil veliko pozornosti dogodkom poletja 1868 in objavil rekonstrukcijo celotnega dogajanja (*Il cittadino*, 15. 7. 1868, *Corriere del mattino*, 2). 10. julija se je sestel občinski svet, da bi razpravljal o novem šolskem zakonu. Seja je bila nesklepčna, ker veliko občinskih poslancev ni bilo prisotnih, kar naj bi povzročilo jezo javnega mnenja, ki je priredilo manifestacije ter vzklikalo proti papežu in baronu Bachu, cesarsko-kraljevemu namestniku. 11. julija se je odvijala velika skupščina slovanskega tabora, v katerem so bili, tako je trdil *Cittadino*, tudi mnogi klerikalci. Takoj po izgredih naj bi mnogi meščani podpisali peticijo za razpustitev okoliškega bataljona. Dogodki iz prejšnjih dni naj bi dokazovali, da sta se v Trstu spopadla dva tabora: liberalni ter klerikalni, ki naj bi izkoriščal revne in nevedne okoličane. *Cittadino* je sklenil svoje

3 Primorec, 2. 8. 1868, Dopisi iz tržaške okolice, 1–2 in 6. 9. 1868, Drobtine, 1; Slovenski Primorec, 26. 7. 1868, Rabuka v Trstu, 1 in 9. 8. 1868, Rabuka v Trstu, 2.

poročanje z oceno, da sta bila tako cesarsko-kraljevi namestnik baron Bach kot direktor policije Kraus neprimerna za svoje odgovornosti.

Dne 19. julija je tudi *Cittadino* poročal o že omenjenem sestanku predstavnikov okolice, ki se je dan prej odvijal na Opčinah (Il cittadino, 19. 7. 1868, Notizie dal territorio, 3). V kasnejših dneh se je *Cittadino* ukvarjal s poročanjem italijanskim dnevnikom o tržaških dogodkih. *L'opinione* iz Firenc je namreč objavila članek, v katerem je pisalo, da so okoliški bataljon sestavljali Slovani, ki niso bili sovražniki le Italijanov, temveč nasploh liberalne stranke, ki je v Trstu prevladovala. *Cittadino* se s tako razlago ni strinjal. Slovani naj bi prisluhnili daljnemu klicu panslavizma in se povezali z Nemci, ki so se po mnenju avtorja bali, da bi jim nove ustavne svoboščine in spoštovanje nacionalnih pravic odvzeli oblast. *Cittadino* je zaključil svoj članek s trditvijo, da so zavezništvo podprli tudi klerikalci in jezuiti in naj bi to zavezništvo v resnici povzročilo tržaške izgrede (Il cittadino, 21. 7. 1868, Trieste, 20 luglio, 1).

V prvih dneh avgusta je *Cittadino* komentiral proglas novega cesarsko-kraljevega namestnika, barona Karla Moehringa. Tržaški dnevnik je pohvalil novega namestnika zaradi jasnosti in odkritosti njegovega proglasa, po drugi strani pa je izrazil skrb, da bi se lahko Moehring obnašal kot neke vrste vojaški guverner. Prav je bilo torej, tako je menil dnevnik, da nov cesarski namestnik ni razlikoval med Italijani, Nemci in Slovani, treba pa je bilo priznati, da so obstajale razlike med temi tako različnimi narodnostmi (Il cittadino, 6. 8. 1868, Corriere del mattino-Trieste, 6 agosto, 2).

Konec avgusta je tržaški dnevnik objavil daljši članek, ki je razlagal zgodovino in vlogo okoliškega bataljona v preteklosti ter razloge, zaradi katerih je bila nujna njegova ukinitve (Il cittadino, 30. 8. 1868, Del battaglione territoriale, 1–2). Treba je poudariti, da je dnevnik navajal ne le pravne razloge, temveč tudi "moralne": začetno naj bi bili člani okoliškega bataljona v glavnem kmetje, postopoma pa so mnogi izmed njih začeli opuščati poljedelstvo in raje iskali službo v mestu. Alkohol, prostitucija, izguba prvotnih kmečkih dolžnosti naj bi spremenili člane bataljona iz kmetov v nesposoben in pokvarjen proletariat. V naslednjih dneh je *Cittadino* obrazložil, da so julijski dogodki dokazovali, kako slab vpliv so imele čitalnice, slovanska duhovščina in na žalost tudi nekateri predstavniki javnih funkcij nad okoličani (Il cittadino, 4. 9. 1868, Del battaglione territoriale, 2).

Dne 15. oktobra 1868 je *Cittadino* objavil manifest slovenskega tabora pri Šempasu (Il cittadino, 15. 10. 1868, Trieste, 15 ottobre, 1) in kritiziral poslanca Nabergoja, ki je izrazil skrb Slovencev tržaškega ozemlja zaradi italijanizacije, ki naj bi jo izvajala mestna uprava (Il cittadino, 20. 10. 1868, Il meeting sloveno, 1).

Zadnji meseci leta 1868 in začetek leta 1869 so bili namenjeni volilnemu boju za tržaški mestni svet ter polemiki glede zahteve okolice, da bi prišlo do ločitve od mesta. *Cittadino* je trdil, da ni bilo res, da se je večina volivcev okolice prepoznavala v slovenskem taboru. (Il cittadino, 16. 3. 1869, Articoli comunicati-Sulle elezioni del Consiglio Municipale nel Territorio, 3).

Cittadino je v naslednjih dneh apeliral na volivce okolice, da bi vsekakor zbrali med domačini in ne bi podprli "tujih" kandidatov (Il cittadino, 19. 3. 1869, Le elezioni del Territorio, 1). *Cittadino* je objavil poročilo volilne komisije, ki je razveljavila izvolitev

petih slovenskih poslancev, brez komentarjev (Il cittadino, 17. 4. 1869, Notizie locali e fatti diversi-Elezioni del Territorio, 2), ter pozitivno ocenil novico o razpustitvi okoliškega bataljona, saj naj bi predstavljala prvi korak na poti k normalizaciji odnosov med mestom in okolico, nujni pa naj bi bili tudi ukrepi proti tujim agitatorjem, ki so povzročali nemire v okolici (Il cittadino, 16. 6. 1869, Ultime notizie, 2).

ISTRA IN DALMACIJA

Leta, v katerih se je razvil nacionalni spor med Slovenci in Italijani v Trstu, so tudi leta vseh močnejših nacionalnih trenj v Istri, Reki in Dalmaciji. V istrskem deželnem svetu je skozi vse obravnavano obdobje prevladal, s pomočjo volilnega zakona, italijanski tabor. Stanje na Reki je bilo popolnoma drugačno. Hrvaški tabor se je zavzemal za priključitev mesta Hrvaški, Italijani pa so od sprejetja dualizma do zadnjih let stoletja podpirali budimpeško vlado, ker je slednja spoštovala mestno avtonomijo (Volpi, 2003, 53–61).

Politično življenje v Dalmaciji se je odvijalo po še bolj drugačnih tirih. Italijanski tabor je podobno kot v Istri ohranil dolgoletno premoč s pomočjo volilnega zakona in oviral hrvaške poskuse, da bi Dalmacijo priključili Hrvaški. Proti koncu stoletja pa se je njegova moč začela krhati: leta 1882 so italijanski avtonomisti, ki jih je vodil dolgoletni splitski župan, deželni in državni poslanec Antonio Bajamonti (Monzali, 2004, 30–31, 38–39, 72), izgubili splitske občinske volitve.

Cittadino je predvsem v prvih letih objavil številne članke, v katerih je zagovarjal stališča hrvaškega nacionalnega tabora in kritiziral stališča dalmatinskih avtonomistov (Il cittadino, 16. 10. 1866, Carteggi particolari-Dalla Dalmazia 11 ottobre, 2; 11. 1. 1867, Carteggi particolari-Dalla Dalmazia il 6 gennaio, 1). Stališče, ki ga je *Cittadino*, glasnik italijanskega nacionalnega tabora, zavzel februarja 1867, je izredno zanimivo: uredništvo časopisa je izrekalo podporo jugoslovanskemu nacionalnemu načelu (Il cittadino, 10. 2. 1867, Carteggi particolari, 2). Prvotno podporo hrvaškim zahtevam za priključitev Dalmacije Hrvaški pa je sčasoma nadomestila nova linija, potrebovala je precej let, da bi se dokončno uveljavila, ki se je sklicevala na stališča Bajamontijevih avtonomistov. Tako lahko še novembra 1874 zasledimo članek, katerega avtor je trdil, da je v Dalmaciji večina govorila "slovanski jezik", ki so ga vsekakor razumeli vsi, vključno z manjšino, ki je uporabljala italijanski jezik (Il cittadino, 25. 11. 1874, La lingua italiana in Dalmazia, 1).

Ravno na koncu obravnavanega obdobja lahko zasledimo v *Cittadinu* članek, ki kaže, v kolikšni meri se je spremenil pogled tržaškega dnevnika na dalmatinsko stvarnost: avgusta 1882 je časopis poročal o občinskih volitvah v Splitu, kjer je bil Bajamonti premagan (Il cittadino, 7. 8. 1882, Elezioni di Spalato, 1–2). Članek se je zaključil s trditvijo, da poraz avtonomistične stranke in Bajamontija ni bil dokončen zaradi neenotnosti njegovih nasprotnikov, na strani avtonomistov pa so bili vsi poštene možje. O volitvah v Splitu je poročala tudi tržaška *Edinost*, ki se je veselila hrvaške zmage v "starodavni trdnjavi lahonov" (*Edinost*, 26. 7. 1882, Zmaga Slovanov v Spljetu, 1).

Istrska stvarnost se razlikuje od Dalmacije, pa tudi od Trsta. Poudariti velja dejstvo, da je glavna politična razmejitev v Istri potekala skozi stoletja na osi sever-jug in je ločevala beneško od habsburške Istre. Šele v drugi polovica 19. stoletja se je jasneje oblikovala vodoravna etnična meja med Slovenci in Hrvati na podlagi narodne zavesti (Žitko, 2002, 30). V Istri sta si torej stala nasproti na eni strani italijanski tabor, na drugi pa slovensko-hrvaški.

Istrski deželni zbor, ki se je sestajal v Poreču, je sestavljalo 30 poslancev: 27 je bilo izvoljenih, poleg teh pa so bili člani zbora še tržaško-koprski, poreško-puljski in krški škof (*virilisti*). S spremembo zakona leta 1870 se je število izvoljenih poslancev povečalo na 30, po novem zakonu je deželni svet torej sestavljalo skupno 33 članov (Žitko, 2002, 32). Volitve so potekale na podlagi kurialnega volilnega telesa, v katerem so bili volivci razdeljeni na podlagi cenzusa. Tretjina (deset poslancev – leta 1870 je zakonska sprememba povečala število na trinajst) je pripadala mestom in trgovsko-obrtni zbornici, dvanajst jih je pripadalo kmečki kuriji, pet poslancev je pripadalo veleposestnikom, k tem je bilo treba še dodati tri viriliste. Kmečko kurijo je torej zastopalo 40 % poslancev, čeprav je zajemala 70 % prebivalcev dežele (Melik, 1999, 635). Italijanska stran je lahko na podlagi takega sistema ohranila solidno večino v deželnem zboru, čeprav so Slovenci in Hrvati na osnovi ljudskih štetij iz let 1857, 1869 in 1880 skupno predstavljali dve tretjini prebivalstva (Žitko, 2002, 32).

Najpomembnejši lik hrvaškega tabora je bil v prvih letih delovanja deželnega zbora poreško-puljski škof Juraj Dobrila, ki je bil od leta 1861 do 1873 tudi državni poslanec na Dunaju (Žitko, 2002, 32–35), nadaljeval pa je s svojim trudom za krepitev slovenskega in hrvaškega tabora tudi v svoji novi vlogi tržaško-koprškega škofa od leta 1875 dalje. Dobrila je bil že pred tem glavni pobudnik nastanka časopisa v hrvaškem jeziku *Naša sloga*, ki je začel izhajati v Trstu leta 1870. Slovenska in hrvaška duhovščina je igrala bistveno vlogo v prvem obdobju istrskega političnega življenja, saj se je uveljavila kot izobraženo vodstvo narodnega gibanja (Žitko, 2002, 33). Italijanski tabor je od samega začetka zavračal možnost enakopravnosti med italijanščino na eni strani in slovenščino in hrvaščino na drugi strani. Na prehodu iz 19. v 20. stoletje je italijanska večina v deželnem zboru začela podpirati ustanavljanje ne le javnih italijanskih šol, temveč tudi zasebnih in v ta namen finančno pomagala združenju *Lega nazionale* (Ostanek, 91, 220).

Na začetku sedemdesetih let so se slovenski in hrvaški predstavniki tudi v Istri trudili, da bi razširili programe in stališča jugoslovanskega kongresa, ki je potekal leta 1870 v Ljubljani in na katerem so sodelovali slovenski, hrvaški in srbski predstavniki. V ta namen se je v Kastvu odvijal maja 1871 tabor, ki pa se ni mogel posvečati vprašanju zedinjenja južnih Slovanov zaradi prepovedi oblasti in je posvetil največjo pozornost odporu Slovencev in Hrvatov proti priključitvi Istre Trstu (Melik, 2002b, 354; Žitko, 2002, 35). V drugi polovici sedemdesetih let je močnejši pritisk italijanskega iredentističnega gibanja v času vzhodne krize in berlinskega kongresa vplival na odločitev političnega društva Edinost, da je priredilo tabor v Dolini pri Trstu, o katerem poročam v drugem poglavju. Tabor je bil tudi priložnost za potrditev sodelovanja med Slovenci in Hrvati, saj so pri njem sodelovali tudi hrvaški predstavniki iz Istre (Žitko, 2002, 36).

Tudi za Istro predstavlja začetek osemdesetih let uvod v novo politično obdobje. V teh letih je vodstvo hrvaškega tabora v Istri prevzela mlajša generacija pravaških politikov, ki pa so iz skrbi do italijanske nevarnosti izbrali pot tesnega sodelovanja s Slovenci in zagovarjali politični program, ki je sovpadal z zahtevami slovenskega političnega društva Edinost iz Trsta. Mnogi izmed teh predstavnikov, kot npr. Matko Laginja in Matko Mandić, so na začetku osemdesetih letih prevzeli vodilne vloge v časopisu *Naša sloga* in podprli društvo Edinost, ki se je od leta 1878 uveljavilo kot enotna politična organizacija Slovencev in Hrvatov v Istri (Žitko, 2002, 37), od leta 1884 pa je nastal v istrskem deželnem zboru "Hrvaško-slovenski" poslanski klub (Žitko, 2002, 38).

Za razliko od Dalmacije je *Cittadino* od samega začetka prepričano zagovarjal stališča italijanskega tabora glede Istre. V novembru 1867 je *Cittadino* objavil obsežno poročilo, ki ga je pripravil Pietro Kandler na zahtevo istrskega deželnega zbora in je vsebovalo dolg pregled zgodovine Istre z namenom, da bi dokazalo njeno ločenost od Kranjske.⁴ Časopis se je v istem obdobju zavzemal za spremembo učnega jezika v pazinski gimnaziji iz nemščine v italijanščino in v ta namen podprl pobude, ki so stremele k temu. *Cittadino* je trdil, da bi bila ustanovitev gimnazije v slovanskem jeziku nepotrebna, saj je prebivalstvo ni potrebovalo, bila bi torej popolnoma nekoristna. Raba italijanskega jezika naj ne bi ciljala na asimilacijo slovanskega prebivalstva, kateremu je bilo treba priznati vse pravice (Il cittadino, 25. 4. 1874, Il ginnasio di Pasino, 1).

Velja omeniti, da je tej debati pazljivo sledila tudi tržaška *Naša sloga*. Gimnazija v Pazinu naj bi morala uporabljati hrvaški učni jezik, upoštevajoč 19. člen ustave, ki je vseboval pravico vseh narodov, da bi se izobraževali v materinem jeziku. *Naša sloga* je utemeljevala zahtevo z ugotovitvijo, da so Hrvatje predstavljali absolutno večino prebivalcev Istre (145.000 od skupnih 250.000 prebivalcev) (Naša sloga, 16. 7. 1874, Hrvatska gimnazija v Pazinu, 2–3).

Cittadino je v teh letih zagovarjal združitev Istre in Trsta in s pozornostjo sledil vsem pobudam, ki so podpirale to stališče. Leta 1877 je objavil obsežno razmišljanje pod naslovom "Italijani in Slovani", ki je obravnavalo istrsko situacijo. Članek je izhajal iz trditve, da je bila Istra italijanska iz najstarejših časov, le med stoletji naj bi se na podeželju naselilo nekaj slovanskega prebivalstva. Slovani, ki so se preselili v mesta, naj bi se takoj poitalijančili, le tisti, ki so prebivali v najbolj oddaljenih predelih, so ohranili prvotni značaj. V obmejnih deželah se je večkrat dogajalo, da je bilo hkrati prisotnih več narodnosti, le ena pa naj bi lahko igrala dominantno vlogo in skrbeti naj bi torej bilo treba, da bi čim več napredovala (Il cittadino, 7. 9. 1877, Dall'Istria settembre 1877, 1). Članek je vseboval tudi zelo močno tezo o podrejenosti podeželja mestom, saj je trdil, da tako, kot je podeželje naravno podrejeno odgovarjajočim mestom, se mora podeželsko prebivalstvo privaditi na kulturo mestnega prebivalstva (Il cittadino, 7. 9. 1877, Dall'Istria settembre 1877, 1). *Cittadino* je decembra 1882 objavil članek iz tednika *L'istria* pod naslovom "Hrvatizem v Istri". Avtor članka je trdil, da se je v Istri že dalj časa dogajalo,

4 Il cittadino, 5. 11. 1867, Varietà dell'Istria e della Carsia rispetto alla Carniola, 2–3; 6. 11. 1867, Varietà dell'Istria e della Carsia rispetto alla Carniola, 3; 13. 11. 1867, Varietà dell'Istria e della Carsia rispetto alla Carniola, 3–4; 14. 11. 1867, Varietà dell'Istria e della Carsia rispetto alla Carniola, 3.

da so nesramni pisci stalno napadali italijanski element preko panslovanskih časopisov iz Ljubljane, Trsta, Reke in Zagreba. Istrani niso še nikoli odgovorili lažem teh tujcev: pokrajina je do takrat živela v miru, razmere pa bi se lahko spremenile, če bi ti pisci nadaljevali po taki poti (Il cittadino, 11. 12. 1882, Il croatismo nell'Istria, 1).

Tudi drugi tržaški italijanski dnevnik so sledili dogodkom v Istri: *Il progresso* je leta 1873 posvetil precejšnjo pozornost volitvam za dalmatinske in istrske poslance v državni zbor. Oktobra 1873 je opozoril na dejstvo, da zmaga liberalnega tabora v Istri še ni pomenila, da je bila bitka končana (Il progresso, 30. 11. 1873, Carteggi particolari-Dall'Istria, 28 ottobre, 2). *Il nuovo tergesteo* je leta 1877 objavil kratek članek, v katerem je ironiziral s Hrvati, ki so v Zagrebu priredili ples za "bratsko zvezo z Istro" (Il nuovo tergesteo, 18. 1. 1877, Amori croati, 2).

Indipendente, ki je že v prvem letu izdaje večkrat obravnaval razmere v Istri in Dalmaciji, je posvetil marca 1880 veliko člankov volitvam v Istri. Leto pozneje je dnevnik objavil članek o praktičnem udejanjenju narodne enakosti v Istri (L'indipendente, 5. 2. 1881, Sulla pratica attuazione dell'eguaglianza nazionale nell'Istria, 1). Tržaški dnevnik je primerjal italijansko in "slovansko" narodnost: prva naj bi se lahko opirala na tisočletno kulturo, druga naj ne bi imela zgodovine, ni razpolagala z mestnimi središči in naj bi se zavedala svoje podrejenosti italijanskemu delu prebivalstva. Praktična enakost naj bi torej bila neuresničljiva (L'indipendente, 5. 2. 1881, Sulla pratica attuazione dell'eguaglianza nazionale nell'Istria, 1).

ŠOLSTVO, JAVNA UPRAVA, ODNOSI V TRŽAŠKEM MESTNEM SVETU TER SLOVENSKE ZAHTEVE

Šolstvo je bilo v teh letih v samem središču političnega konflikta tako v Istri kot v Dalmaciji. Podobna situacija je veljala tudi za Trst, kjer se je večkrat pojavilo vprašanje slovenskih šol. Liberalnacionalni tabor je nasprotoval gradnji šol s slovenskim učnim jezikom v mestnem središču. Upoštevajoč premoč liberalnacionalcev v tržaškem občinskem svetu je jasno, da je lahko italijanska večina brez težav zavrnila slovenske zahteve (Pirjevec, 2008, 36).

Cittadino je junija 1869 objavil članek o odnosih med mestom in okolico ter izrazil prepričanje, da je večina okoliškega prebivalstva nasprotovala "tujim panslavističnim agitatorjem". Novi mestni svet bi moral po mnenju avtorja skrbeti za slovenske osnovne šole v okolici, promovirati nastanek novega tednika v slovenskem jeziku in skrbeti za gospodarstvo okolice, še posebno z znižanjem carin (Il cittadino, 15. 6. 1869, I nostri territoriali, 1).

Tržaški italijanski dnevnik je redkokdaj neposredno obravnaval slovenska stališča in v teh primerih je ponavadi zagovarjal popolnoma nasprotno pozicije. Izjemo predstavljata dva primera, prvi iz leta 1870, drugi iz leta 1878. *Jadranska zarja* je maja 1870 objavila kratek članek o politiki nemške liberalne stranke Karla Rechbauerja, katere cilj je bil ponemčevanje Slovencev. Stranka je v ta namen širila govorce o nevarnosti, ki so jo Slovenci predstavljali za Italijane zaradi nove dunajske vlade, ki jih je podpirala. Na tak način bi se Slovenci in Italijani medsebojno ošibili. *Jadranska zarja* je temu odgovarjala

ter opozarjala italijanski tabor na neresničnost teh govoric (Jadranska zarja, 15. 5. 1870, Rechbauerjeva i njegove stranke politika, 1).

Il cittadino se je kmalu odzval na članek o Rechbauerju. Italijanski dnevnik je objavil (*Il cittadino*, 18. 5. 1870, *Ultime notizie*, 2) skoraj celoten prevod iz nemščine⁵ in napisal, da k takemu razmišljanju ni bilo treba ničesar dodati, saj je izražalo točno iste misli, ki jih je *Cittadino* večkrat izrazil.

Cittadinovo poročanje o govoru poslanca Nabergoja v državnem zboru leta 1878 je še zanimivejši primer. Nabergoj je posegel med debato o reformi hišnega obrestnega davka. *Cittadino* je pohvalil Nabergojev govor, saj je imel Nabergoja za političnega nasprotnika, njegov govor pa je bil vreden objave (in res ga je *Cittadino* tudi objavil v celoti), ker naj bi okoliški poslanec zelo uspešno branil tržaške interese (*Il cittadino*, 22. 5. 1878, *Il casatico e l'on. Nabergoi*, 1).

Gre pa vsekakor za dva osamljena primera, saj je *Cittadino* npr. odkrito zagovarjal priključitev dela okolice mestu ter reformo volilnega zakona za tržaški občinski svet.

Med dogodke, ki so pritegnili pozornost tudi italijanskih tržaških dnevnikov, sodi tabor v Dolini, ki se je odvijal leta 1878. O njem sta poročala tako *Cittadino* kot *Indipendente*. *Cittadino* je komentiral zahteve, ki so jih prisotni na taboru predstavili: ni nasprotoval zahtevi po slovenskih šolah v tržaški okolici, zahteva po ustanovitvi slovenskih šol v tržaškem mestnem središču ali v istrskih središčih pa naj bi bila popolnoma nelogična (*Il cittadino*, 1. 11. 1878, *Il Tabor di Dolina*, 1).

Indipendente je posvetil taboru manjšo pozornost, zato pa ga je napadel s toliko večjo surovostjo: zahteva prebivalcev Krasa, da bi uvedli v Trst “*svoj nerazumljiv in tuj jezik*”, naj bi bila nesprejemljiva in smešna. Slovenci naj bi po mnenju avtorja članka spet začeli z nesprejemljivim izzivanjem, tržaška mladina pa bi lahko znova poskrbela za “*hujšo lekcijo tistim, ki so skušali pokvariti dobre odnose med mestom in okolico*” (*L'indipendente*, 29. 10. 1878, *Gazzettino di città - Il “tabor” di Dolina*, 2).

BERLINSKI KONGRES IN ZASEDBA BOSNE IN HERCEGOVINE

Berlinski kongres leta 1878 sodi med najpomembnejše dogodke na mednarodni ravni v drugi polovici 19. stoletja, njegovi rezultati pa so učinkovali tako v notranji kot v zunanji politiki dvojne monarhije. Avstro-ogrška zasedba Bosne in Hercegovine je pomenila okrepitev južnoslovenskega elementa v cesarstvu, zaradi tega ji zagovorniki močnejše vloge južnoslovenskih narodov v preurejeni monarhiji z ukinitvijo dualizma niso nasprotovali (Gestrin, Melik, 1966, 200–202). Berlinski kongres je tudi povzročil spremembo v dunajski vladi. Vlado nemških liberalcev, ki so nasprotovali zasedbi Bosne in Hercegovine zaradi povečanega števila slovanskega prebivalstva v cesarstvu, je nadomestila nova vlada, ki ji je predsedoval grof Eduard Taaffe in so jo podpirali nemški konzervativci ter skoraj vsi slovanski poslanci, vključno s Čehi (Gestrin, Melik, 1966, 200–202; Macartney, 1981, 701).

5 Članek *Jadranske zarje* je namreč objavil tudi *Triester Zeitung* v nemščini.

Bosanski dogodki so odmevali tudi v tržaški stvarnosti in v odnosih med Dunajem in Rimom. Italijanska diplomacija je upala, da bi lahko širitvi avstrijskega cesarstva na Balkanskem polotoku sledile določene koncesije v korist Italiji. Potek berlinskega kongresa je pokazal, da je bilo to upanje neutemeljeno, saj se je Italija znašla osamljena in se s kongresom ni okoristila (Chabod, 1965, 721–728).

Zasedba Bosne in Hercegovine pa je imela neposredne posledice tudi v Trstu. Guglielmo Oberdank, prihodnji "mučenik" italijanskega iredentizma, je leta 1878 zbežal v Italijo (Apih, 1988, 63–64), z namenom, da bi se izognil vpoklicu v cesarsko-kraljevo vojsko, ki se je odpravljala v Bosno. V jadranskem mestu je prišlo do nemirov in manifestacij zaradi vpoklica velikega števila rezervistov (Riosa, 2009, 88–89).

Cittadino je še pred začetkom berlinskega kongresa objavil članek o možni avstro-ogrski zasedbi Bosne in Hercegovine (Il cittadino, 5. 3. 1878, L'occupazione austro-ungarica della Bosnia ed Erzegovina, 1). Avstrija bi morala po mnenju avtorja članka podpreti osamosvojitve slovanskih ljudstev na Balkanskem polotoku ter njihovo združitev v močno zvezo, ki bi imela Avstro-Ogrsko za zaveznico, se osvobodila ruskega pritiska in se mu uspešno zoperstavila. Tržaški časopis se je vrnil k istemu vprašanju aprila 1878, z zanimivo tezo: če bi Avstrija zasedla Bosno in Hercegovino, bi lahko Rusija upravičeno obdržala kot protiutež svojo vojsko v Bolgariji ter razširila svoj vpliv v Romuniji. Če bi se to zgodilo, tako je trdil tržaški dnevnik, bi padla nemško-madžarsko-romunska zavesa, ki je ločevala slovanske narode: avstro-ogrška zasedba Bosne in Hercegovine bi torej lahko nudila enkratno priložnost pristašem panslavizma (Il cittadino, 17. 4. 1878, L'occupazione della Bosnia e dell'Erzegovina, 1).

Zanimivo je *Cittadinovo* poročanje o tržaških oktobrskih manifestacijah proti vojaški intervenciji v Bosni in Hercegovini. *Cittadino* je, podobno kot dnevnik iz Italije, zagovarjal tezo, da so bile manifestacije italijansko govorečega prebivalstva nepomembne, saj je šlo le za kakšno "petardo". Posvečal pa je veliko pozornost skupini mornarjev avstrijske vojne mornarice, ki naj bi po mestnih ulicah vzklikala protiitalijanska gesla. Teza, ki jo je zagovarjal italijanski tržaški časopis, je torej bila, da so manifestacije sprožila protiitalijanska gesla (Il cittadino, 8. 10. 1878, Notizie locali e fatti diversi-Cronaca triestina, 2).

Ni naključje, da je ravno v istih dneh *Edinost* objavila dolg članek, v katerem je poudarjala potrebo po oživitvi programa Zedinjene Slovenije. Slovensko glasilo je trdilo, da naj bi Trstu in Gorici grozila italijanska poplava in tudi situacija na južni meji monarhije naj bi bila bila "silno zaskrbljujoča". Zato naj bi bilo treba zgraditi nasip, ki naj bi "obvaroval slovenske dežele pred poplavo". *Edinost* je tako predlagala organiziranje shoda narodnjakov iz Primorja in Kranjske v Trstu (*Edinost*, 12. 10. 1878, Kdor je moder, v suši zida jez, 1). Kmalu zatem so se te želje udejanjile z že omenjenim taborom v Dolini pri Trstu, ki se je odvijal 27. oktobra 1878.

TROZVEZA, OBERDANK IN KONEC OBDOBJA

Leto 1882, s katerim se zaključuje obdobje, ki ga obravnavam, sta zaznamovala dva dogodka, ki sta odločilno pogojevala poznejši razvoj tržaškega vprašanja. Prvi izmed

dveh je bil podpis trozveze med Avstro-Ogrsko, Italijo in Nemčijo. Tajni podpis tega obrambnega zavezištva je privedel do izboljšanja rimsko-dunajskih odnosov ter zmanjšal vpliv tržaških iredentističnih krogov v Kraljevini Italiji. Italijanska diplomacija je ciljala na vzpostavitev mreže zavezištev, ki bi rešila Italijo diplomatske osamljenosti, ki ji je škodila tako na berlinskem kongresu kot leta 1881, ko je Francija zasedla Tunizijo (Chabod, 1965, 722–728). Avstrija je na podpis pristala predvsem pod pritiskom Bismarcka, ki je dunajsko vlado prepričal z željo, da bi čim bolj okreplil obroč protifrancoskega zavezištva (Macartney, 1981, 682–683). Podpis trozveze je privedel do izboljšanja italijansko-avstrijskih odnosov, ker si italijanska vlada ni mogla več dovoliti, da bi podpirala ali vsaj skrito odobravala delovanje iredentističnih krogov (Apih, 1988, 64–65). Vprašanje Trenta in Trsta pa je ostalo za italijansko politiko odprto: Rim je upal v prihodnje rešitev teh vprašanj na podlagi diplomatskega dogovora z Avstro-Ogrsko (Chabod, 1965, 535–540).

Avgusta 1882 se je v Trstu odvijala mednarodna trgovska razstava v sklopu proslav za petstoletnico vladanja Habsburžanov jadranskemu mestu. Med proslavami za odprtje razstave pa je prišlo do bombnega atentata, ki je terjal tudi nekaj žrtev, septembra pa je cesarska policija aretirala Guglielma Oberdana (Oberdanka) ter ga osumila, da je načrtoval atentat na cesarja, ki je prišel v Trst za proslave ob petstoletnici. Oberdank je bil močno osumljen tudi septembrskega atentata, decembra 1882 pa je bil usmrčen (Apih, 1988, 64). *Cittadino* se je v teh mesecih javno opredelil proti iredentizmu, še posebno z dvema člankoma, ki sta izšla oktobra 1882. Tržaški dnevnik je poudarjal italijanstvo tržaškega prebivalstva, kljub slovanski propagandi, ki se je širila v okolici, iredentistični program pa naj bi bil popolnoma napačen, ker naj bi bil popolnoma neuresničljiv: nemogoče bi bilo, da bi se Avstrija odpovedala Trstu. *Cittadino* je nadaljeval s tezo, da je bil iredentizem neuresničljiv tudi na podlagi nacionalnega principa: večina prebivalstva avstrijskega Primorja naj bi bila slovanskega porekla in bi lahko "na enak način zahtevala uveljavitev nacionalnega principa sebi v prid" (Il cittadino, 6. 10. 1882, L'irredentismo, 1). Tržačani bi morali torej po *Cittadinu* biti *realisti*, morali bi se zbrati okrog občinske zastave in ohraniti ali kvečjemu izboljšati svoj položaj, saj je Trst imel avtonomijo in statut. Trst bi se moral zavedati, da se brez prihoda Habsburžanov leta 1382 ne bi verjetno nikoli razvil iz majhnega ribiškega naselja v "kraljico Jadranskega morja" (Il cittadino, 6. 10. 1882, L'irredentismo, 1).

Decembra 1882 je *Cittadino* poročal o pogumni drži, s katero je Oberdank dočakal smrt, a ni zavzel posebnih stališč o njegovi figuri, polemiziral pa je s časopisi, kot npr. *Triester Zeitung*, ki so Oberdankovo smrt opisali v vseh detajlih, tudi najkrutejših.

Januarja 1883 je *Cittadino* objavil nov članek, ki je postavil *Irredento* na notranjo politično sceno v Italiji. Dnevnik je v imenu Tržačanov, ki da so "Italijani po rojstvu, kulturi, jeziku in šegah", izražal prepričanje, da bi lahko *Irredenta* zelo škodila Italiji ter jo spravila v hudo krizo. Kdor je zagovarjal njena stališča, če je res imel pri srcu prihodnost Italije, bi se moral po mnenju *Cittadina* tega zavedati in torej nehati s takim ravnanjem (Il cittadino, 14. 1. 1883, I veri nemici dell'Italia, 1).

Indipendente je v teh mesecih posvetil manjšo pozornost tem dogodkom. Šele po Oberdankovi usmrtnitvi je objavil dva članka. V prvem je na retorični način poročal o

Oberdankovem življenju ter o njegovi pokončni drži pred usmrtitvijo (L'indipendente, 21. 12. 1882, Gazzettino di città e cronaca varia-Guglielmo Oberdank, 2). V naslednji številki je tudi *Indipendente*, tako kot *Cittadino*, polemiziral z drugimi tržaškimi časopisi ter jih označil za moralne krvnike ter tiskarske grobarje (L'indipendente, 23. 12. 1882, Gazzettino di città e cronaca varia-L'ombra del patibolo, 2).

SKLEP

V šestnajstletnem obdobju, ki ločuje vojno leta 1866 od podpisa trozveze leta 1882, so se razmere v avstrijskem Primorju precej spremenile. Poudariti je treba, da je na razvoj tržaške stvarnosti vplival splet različnih dejavnikov. Avstrijsko-italijanski odnosi so neposredno pogojevali tržaško stvarnost in nasploh dogodke v cesarskih obmorskih deželah in v Trentu. Odprtje Sueškega prekopa in posledične spremembe, ki so mu sledile v razvoju sredozemske trgovine, so ustvarili razmere za velik razvoj tržaškega pristanišča v zadnjih letih 19. stoletja. Spremembe v notranji ureditvi cesarstva, kot npr. uveljavitev dualizma ali nastanek Taafejeve vlade, so neposredno pogojevale tudi tržaške dogodke. Ne gre pa zanemariti sprememb, ki sta jih doživela tako slovenski kot italijanski tabor v teh letih. Na italijanski strani se je utrdila premoč liberalnacionalcev, ki so si po dogodkih leta 1868 zagotovili prevlado v tržaškem mestnem svetu. Na slovenski strani so nastanek društva *Edinost* in istoimenskega časopisa, pojav čitalnic in taborov kot posledica sorodnih procesov, ki so se takrat odvijali v celoti slovenskih dežel, povezava z drugimi južnoslovanskimi narodi in s Češko omogočili bolj vidljivo in učinkovitejše delovanje.

Iz analize obravnavanih časopisov, predvsem *Cittadina*, jasno izstopa pomembnost dogodkov leta 1868. Italijanska družba ni bila sposobna oz. ni hotela sprejeti, da se je končalo stoletno obdobje asimilacije slovenskega prebivalstva v Trstu (Apih, 1988, 61).⁶ Zaostritvi nacionalnega spora pa ni sledila takojšnja prevlada iredentistične ideje. Skrajnejša stališča pa so se že začenjala pojavljati, kot kažejo članki novega časopisa *Indipendente*. Proces pa ni bil premočrten in zahteval je nekaj časa. Na to kažejo članki *Cittadina*, ki so sledili Oberdankovi aretaciji in usmrtitvi, v katerih je tržaški dnevnik poudarjal nevarnosti, ki jih je iredentistična misel vsebovala tako za Trst kot za samo Italijo. Dejstvo pa je, da je spomin na Oberdankovo smrt postal glavni kohezijski element za iredentistično idejo v Trstu, in predvsem v Kraljevini Italiji, kjer je podpis zaveznitva z Avstro-Ogrsko le delno omilil vpliv in glasnost teh krogov.

Istrska in predvsem dalmatinska stvarnost sta se v teh letih tudi precej spremenili. Italijanskemu taboru je uspelo ohraniti premoč v Istri, kar pa ne velja tudi za Dalmacijo, kjer je ravno v tem obdobju prišlo do odločilnega preobrata. Razmere so se spremenile, ko so Hrvati po oblikovanju bolj naklonjene Taafejeve vlade na Dunaju prevladali v

⁶ "Era in atto, insomma, l'esautoramento del secolare processo di assimilazione degli Sloveni subalterni nella società italiana di Trieste, e questa non solo stenta a rendersene conto, ma per lo più rifiuta di ammetterlo, di accettare la cultura popolare, talora povera e frammentata, come legittimazione di coscienza nazionale."

dalmatinskem deželnem zboru in v splitskem mestnem svetu (Zwitter, 1962, 164). V tem okviru velja poudariti razvoj stališč tržaškega italijanskega tiska, predvsem *Cittadina*, v podporo avtonomistom glede dalmatinskega vprašanja med temi leti. Začetek osemdesetih let predstavlja tudi uvod v tesno slovensko-hrvaško sodelovanje v Istri v sklopu Edinosti.

Leta 1882 so bili mnogi izmed dejavnikov, ki so igrali odločilno vlogo v poznejšem razvoju dogodkov v Trstu in v širšem prostoru, že prisotni. S podpisom trozveze so se odnosi med Kraljevino Italijo in habsburškim cesarstvom izboljšali, čeprav je delovanje iredentističnih krogov v Italiji ostalo zelo močno. V tržaškem občinskem svetu sta se soočala italijanski liberalnacionalni tabor in slovenski predstavniki *Edinosti*. Smrt Oberdanka je dala italijanskim iredentistom neko legendarno figuro. V italijanskem taboru se je leta 1881 pojavil *Il Piccolo*, ki se je kmalu uveljavil kot najbolj razširjen časopis v italijanskem jeziku v Trstu. Šele vse večja moč socialdemokratov v zadnjih letih 19. stoletja ter postopna širitev volilne pravice za državnozborske volitve sta privedli do novih sprememb političnih razmerij v glavnem pristanišču cesarstva.

Iz analize omenjenih časopisov lahko opazimo nekatere spremembe v izrazoslovju in v vsebinah ter med stališči *Cittadina* in drugih dnevnikov, ki so začeli izhajati pozneje. Kritika slovenskih zahtev se je z leti postopoma okrepila. Razvoj izrazoslovja ter vsebine člankov v italijanskih dnevnikih kažejo vsekakor na postopno stopnjevanje napetosti med italijanskim liberalnacionalnim tiskom ter slovenskim taborom.

Procesi, katerih razvoj se je začel v obdobju, ki sega od leta 1866 do leta 1882, so bistveno pogojevali tudi dogodke v poznejših letih: naj tu spomnim le na vprašanje šol s slovenskim učnim jezikom v Trstu (Apih, 1988, 81). Treba pa je vsekakor poudariti, da je bilo vprašanje šolstva kamen spotike v celotni Cislitvaniji, ne le v Trstu.

Leta ob koncu 19. stoletja in do izbruha prve svetovne vojne predstavljajo hkrati obdobje največjega gospodarskega razcveta tržaškega pristanišča in vse močnejšega nacionalnega spora v Trstu in v avstrijskem Primorju nasploh. Razumevanje tega obdobja je bistvene pomembnosti tudi za raziskovanje dogodkov, ki so sledili pozneje, tudi po prvi svetovni vojni. Nacionalno vprašanje se v Trstu začne z letom 1848 in se, v določenem smislu, nadaljuje še danes. Dojemanje celote pa lahko dosežemo le preko poznavanja njenih posameznih delov in obdobj.

SLOVENIAN-ITALIAN AND CROATIAN-ITALIAN RELATIONS AS COVERED BY TRIESTE NEWSPAPERS IN THE PERIOD BETWEEN 1866 AND 1882

Štefan ČOK

Strada per Longera 406, 34128 Trst, Italy

e-mail: info@stefancok.eu

SUMMARY

In the period from the end of the war between the Austro-Hungarian empire and the Prussian-Italian alliance of 1866 to the signing of the Triple Alliance between the Habsburg Monarchy, the Kingdom of Italy and the German Empire in 1882, the city of Trieste had seen many changes that fostered the gradual escalation of the national conflict in the last decades of Habsburg rule. The news as reported by the Italian and Slovenian press of that period are an important source of information about the changing conditions in the city. The article deals with the consequences of the war in 1866 and the introduction of dualism, the riots in Trieste in July 1868, the abolition of the Okoličanski bataljon, the newspaper coverage of events happening in Istria and Dalmatia, the Italian-Slovenian conflict within the Trieste City Council, the Congress of Berlin, the occupation of Bosnia-Herzegovina, the execution of Oberdank and the secret signing of the Triple Alliance agreement in 1882.

*When analysing the various newspapers in the city of Trieste during this period, we must take into account some of their main characteristics. The Italian side had already been regularly publishing several newspapers, among which the *Il Cittadino* is the most notable example, as it was the only liberal-national newspaper that was issued throughout the period dealt with in this article. The Slovenian side, on the other hand, was only just beginning to develop their own magazines and newspapers and during these sixteen years, there were several newspapers in the Slovenian language, before the newspaper *Edinost* began publication in 1876. As a result, the Italian newspapers of the period provide a much richer source of information, compared to Slovenian newspapers, which were mostly only issued every fourteen or fifteen days.*

*The Italian victory in 1866 had two opposing effects on the liberal-national elites of the city of Trieste. On one hand, the outcome of the war gave rise to hopes that in the future, Trieste, Trentino, and Istria could become part of Italy. On the other hand, this prospect stirred the fear that the Italian element within the Kingdom of Italy would lose some of its weight and consequently caused the emergence of a sense of threat, which intensified as the Slovene population in the city was becoming more organised. This process also permeates the headlines of the Italian daily newspapers, which became more and more critical of the Slovenian presence in Trieste and its surroundings and used increasingly hostile terms, as in the occasion of the *Dolinski tabor* in 1878. The emergence of a new newspaper, *L'Indipendente*, which almost openly supported the irredentist position, represents an important factor in this process.*

Key words: national issue, Trieste, newspapers, Italian-Slovenian relations, Habsburg Monarchy, irredentism

VIRI IN LITERATURA

Il cittadino. Trst, 1866–1893.

Edinost. Trst, Ivan Dolinar, 1876–1928.

Ilirski Primorjan. Trst, Ivan Piano, 1866.

L'Indipendente. Trst, 1877–1922.

Jadranska zarja. Trst, Gašper H. Martelanec, 1869–1870.

Naša sloga. Trst, A. Karabaić, 1870–1915.

Il nuovo tergesteo. Trst, 1876–1877.

Primorec. Pri Sv. Ivanu v Trstu, Ivan Piano, 1867–1869.

Il progresso. Trst, 1871–1873.

Slovenski Primorec. Trst, Ivan Piano, 1868.

Apih, E. (1988): Trieste. Bari, Editori Laterza.

Apollonio, A. (2007): Libertà-autonomia-nazionalità, Trieste, l'Istria e il Goriziano nell'impero di Francesco Giuseppe: 1848–1870. Vol. XV. Trst, Fonti e studi per la Storia della Venezia Giulia.

Borruso, G., Finzi, R., Panjek, G. (ur.) (2001): Storia economica e sociale di Trieste. Trieste, Lint.

Cattaruzza, M. (1995): Trieste nell'Ottocento. Le trasformazioni di una società civile. Videm, Civiltà del Risorgimento, 38.

Cattaruzza, M. (ur.) (2003): Nazionalismi di frontiera: identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale 1850–1950. Soveria Manelli, Rubbettino.

Chabod, F. (1965): Storia della politica estera italiana: dal 1870 al 1896. Bari, Editori Laterza.

Gestrin, F., Melik, V. (1966): Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Kann, R. (1950): The multinational empire. Nationalism and national reform in the Habsburg monarchy. New York, Columbia University Press.

Macartney, C. A. (1981): L'impero degli Asburgo 1790–1918. Milano, Garzanti.

Mammarella, G., Cacace, P. (2010): La politica estera dell'Italia. Dallo stato unitario ai giorni nostri. Bari, Laterza.

Melik, V. (1965): Volitve na Slovenskem 1861–1918. Ljubljana, Slovenska matica.

Melik, V. (1999): Istrski deželni zbor. V: Sistemi oblasti in oblasti institucij, teorija in praksa držav evropskega Sredozemlja v novem veku s posebnim ozirom na jadransko območje. Acta Histriae, VII, 633–638.

Melik, V. (2002a): Slovenska politika ob začetku dualizma. V: Melik, V.: Slovenci 1848–1918. Razprave in članki. Maribor, Litera, 290–323.

Melik, V. (2002b): Slovensko narodno gibanje za časa taborov. V: Melik, V.: Slovenci 1848–1918. Razprave in članki. Maribor, Litera, 351–364.

Merku, J. (2002): Okoličanski bataljon: "fatti di luglio 1868": gradivo za zgodovino Trsta. Trst, Mladika.

- Millo, A. (1989):** L'élite del potere a Trieste. Una biografia collettiva 1891–1938. Milano, Franco Angeli Storia.
- Monti Orel, S. (1976):** I giornali triestini dal 1863 al 1902. Trst, Lint.
- Monzali, L. (2004):** Italiani di Dalmazia-Dal Risorgimento alla Grande Guerra. Firenze, Le lettere.
- Ostaneč, F. (1991):** Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri. Annales, I, 213–221.
- Pirjevec, J. (2002):** Serbi, croati, sloveni. Bologna, Il Mulino.
- Pirjevec, J. (2007):** “Trst je naš!” Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.
- Riosa, A. (2009):** Adriatico irredento. Italiani e slavi sotto la lente francese (1793–1918). Neapelj, Guida.
- Sturman, R. (1996):** Le associazioni e i giornali sloveni a Trieste dal 1848 al 1890. Trst, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- Taylor, A. J. P. (1956):** Habsburška monarhija 1809–1918. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Visintini, C. (2001):** La crescita urbana. V: Finzi, R., Panjek, G. (ur.): Storia economica e sociale di Trieste. Vol. I. La città dei gruppi 1719–1918. Trst, Lint, 239–269.
- Vivante, A. (1912):** Irredentismo adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti italo-austriaci. Firenze, Libreria della voce.
- Vivante, A. (1984):** Irredentismo adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti italo-austriaci. Trieste, Edizioni “Italo Svevo” - Dedolibri.
- Volpi, G. (2003):** Fiumani, ungheresi, italiani. La formazione dell'identità nazionale a Fiume nell'epoca dualistica (1867–1914). V: Cattaruzza, M. (ur.): Nazionalismi di frontiera: Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale. Soveria Mannelli, Rubbettino, 47–72.
- Vrbnjak, V. (ur.) (2002):** Melik, V.: Slovenci 1848–1918: razprave in članki. Maribor, Litera.
- Zwitter, F. (1990):** Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. V: Zwitter, F.: O slovenskem narodnem vprašanju. Ljubljana, Slovenska matica, 228–314.
- Zwitter, F., Šidak, J., Bogdanov, V. (1962):** Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana, Slovenska matica, 1962.
- Žitko, S. (2002):** Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861–1914. Annales - Series Historia et Sociologia, 12, 29–50.